

VU Research Portal

Het Volkspetitionnement van 1878. De stem van het Tilburgse volk

de Jager, J.J.; Huntjens, Jeffry

published in

In Brabant : tijdschrift voor Brabants Erfgoed
2018

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

de Jager, J. J., & Huntjens, J. (2018). Het Volkspetitionnement van 1878. De stem van het Tilburgse volk. *In Brabant : tijdschrift voor Brabants Erfgoed*, 9(1), 50-56.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Het Volkspetitionnement van 1878

De stem van het Tilburgse volk

De zomer van 1878 stond bol van protest. Duizenden Nederlanders plaatsten handtekeningen onder petitie aan de Tweede Kamer, Eerste Kamer en de koning omdat zij bang waren hun eigen scholen te verliezen. In de geschiedenisboekjes leeft de petitiebeweging voort als het Volkspetitionnement van 1878. De petitiebeweging draaide om de financiële positie van het bijzondere, confessioneel-gebonden lager onderwijs. In dit artikel gaan Koos-jan de Jager en Jeffry Huntjens in op de manier hoe orthodox-protestanten en katholieken hun acties op hebben gezet en hoe dit in negentiende-eeuws Tilburg in de praktijk werd gebracht.

foto boven: De petitie wordt in 1878 aangeboden aan koning Willem III. **foto rechts:** Abraham Kuyper staat algemeen bekend als aanjager van de petitiebeweging – voor protestants lager onderwijs. De katholieke opinieleiders volgden zijn initiatief en mobiliseerden ook de katholieke bevolking. (Bron: Wikimedia Commons)

In 1878 diende de liberale minister Johannes Kappeyne van de Coppello een wetsontwerp over het Lager Onderwijs in bij de Tweede Kamer. Het wetsontwerp was bedoeld om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren, bijvoorbeeld met betere schoolgebouwen of beter onderwijsmateriaal. De nieuwe wet zou de kosten van het onderwijs verhogen. Voor openbare scholen was dat geen probleem: deze kosten werden immers door de overheid betaald. De bestaande bijzondere scholen, zoals katholieke of orthodox-protestantse lagere scholen, werden echter in hun bestaan bedreigd. De ouders van de kinderen op deze scholen moesten zelf de kosten van de scholen dragen. Zeker voor armere gezinnen werd het dan onmogelijk om de kinderen naar 'hun school' te sturen.

Achter de discussie over de Onderwijswet ging een veel ouder politiek debat schuil over de vraag wat de rol van godsdienst op de lagere school moest zijn. Het ideaal van liberale politici was een openbare school waar staatsburgers gevormd werden tot de beoefening van 'alle maatschappelijke en christelijke deugden'. Deze christelijke deugden waren vooral moreel van aard en niet gericht op dogmatisch onderwijs. Christelijke politici uit protestantse of katholieke hoek wilden juist wél ruimte voor dogmatisch onderwijs op de lagere scholen. In hun visie moest onderwijs worden gegeven vanuit een specifieke religieuze visie, neutraal onderwijs was in hun ogen ondenkbaar. Zij betoogden dat het ideaal van christelijke deugden een verbanning van de christelijke leer van de lagere scholen zou betekenen.

Als een lopend vuurtje

Historici beschreven het Volkspetitionnement van 1878 al vaker. De rol van de protestantse politicus Abraham Kuyper (1837-1920) kreeg dan vooral uitgebreide aandacht. Want op 2 mei 1878

nam de protestantse Vereniging voor Christelijk-Nationaal Schoolonderwijs, op initiatief van Kuyper, het besluit een petitiebeweging tegen de nieuwe wet te organiseren. Deze petitie werd gericht aan koning Willem III, omdat Kuyper geen vertrouwen meer had in de politici van de Tweede en Eerste Kamer. De koning werd eerbiedig gevraagd om de Onderwijswet niet te ondertekenen. Hiermee zou hij regelrecht ingaan tegen de opvatting van het kabinet. De liberale ministers keurden de petitiebeweging af; zij zou het parlementaire debat omzeilen en daarmee overbodig maken. Kuyper gebruikte in zijn argumentatie inderdaad opruiende taal. Hij noemde het idee dat de ministers de koning konden verplichten om de wet te ondertekenen een uiting van een onzedelijk, gewetenloos systeem.

In de katholieke kranten, waarvan *De Tijd* de belangrijkste was, werd de protestantse actie met interesse gevolgd. Wanneer bijvoorbeeld in het protestantse dagblad *De Standaard* een instructie voor de organisatie van de petitie werd gepubliceerd, stond die enkele dagen later ook in *De Tijd*. Inmiddels rijpte bij de katholieke opinieleiders het idee om óók het katholieke volk te mobiliseren in de actie tegen de schoolwet. De redactie van *De Tijd* organiseerde uiteindelijk de petitie. Op 17 juni 1878 was de voorpagina van de krant gevuld met een grote oproep om mee te doen in de katholieke petitiebeweging. Katholieken moesten, zo luidde de tekst: "met alle kracht en met gepaste waardigheid" hun protest tegen de wet laten horen. In tegenstelling tot de protestantse petitiebeweging richtten de katholieke petitiebewegingen zich wél tot het parlement. Tussen 17 juni en 1 juli stuurden maar liefst 148.000 katholieke Nederlanders hun handtekeningen op naar de Tweede Kamer. Triomfantelijk meldde de redactie van *De Tijd* dat het erop leek dat in sommige gemeenten geen enkel katholiek

huisvader zijn handtekening had achtergehouden. Het was dan ook uitdrukkelijk de bedoeling geweest dat enkel de hoofden van huisgezinnen tekenden. Dat is ook terug te zien in de lijsten van ondertekenaars, veruit de meeste namen zijn van mannen. Vrouwen die tekenden, waren vaak als weduwe het hoofd van hun gezin.

Naar de Eerste Kamer en de koning

Op 18 juli 1878 nam de Tweede Kamer, ondanks de vele ingezonden katholieke handtekeningen, de onderwijswet tóch aan. Op maandag 22 juli bevatte *De Tijd* daarom een nieuwe oproep voor een petitie. Deze werd aan de Eerste Kamer gericht, zodat de onderwijswet wellicht dáár kon worden tegengehouden. Mocht de Eerste Kamer onverhoopt de wet tóch aannemen, dan had *De Tijd* al een oplossing voorhanden. Tegelijk met het ophalen van de handtekeningen aan de Eerste Kamer moesten óók handtekeningen gericht aan koning Willem III verzameld worden. Deze lijsten met handtekeningen werden verzonden naar de redactie van *De Tijd* in Amsterdam. De redactie beloofde dat wanneer de Eerste Kamer de Onderwijswet aannam de lijsten nog diezelfde dag bij het koninklijk paleis bezorgd zouden worden. Het aantal handtekeningen aan de Eerste Kamer kwam uiteindelijk uit op 168.000 handtekeningen. De katholieke ondertekening van de petitie aan de Eerste Kamer en de koning viel samen met de protestantse actie. Tussen 20 en 27 juli tekenden protestanten in heel Nederland hun petitie aan de koning. De plaatselijke organisatoren stuurden hun lijsten naar de protestantse commissie voor het Volkspetitionnement in Amsterdam. Op vrijdag 27 juli kwamen daar de laatste lijsten handtekeningen binnen, die werden geteld, gebundeld en ingebonden. Op zaterdagmorgen 3 augustus werden 305.569 handtekeningen aan de koning

aangeboden, met daarbij adressen van kerkenraden, andere verenigingen en stichtingen. Het antwoord van de koning op de protestantse petitie was sympathiek. Hij benadrukte dat deze zaak voor hem van groot belang was omdat hij wist dat het draaide om te toekomst van Nederland en het geluk van 'onze dierbare kinderen'. Op 8 augustus nam de Eerste Kamer, zonder veel discussie de wet óók aan. Nog diezelfde dag stuurde de redactie van *De Tijd* de namen van 164.000 katholieke Nederlanders naar het koninklijk Paleis Het Loo in Apeldoorn. Groot was echter de teleurstelling in protestants en katholiek Nederland toen de koning op 17 augustus 1878 de Onderwijswet tóch tekende. Niemand veroordeelde de daad van de koning, iedereen wees naar zijn raadslieden. De liberale ministers kregen de volle laag; zij hadden een groot deel van de Nederlanders in de kou laten staan.

De Tilburgse petitiebeweging

Hoe werkte de handtekeninginzamelactie nu in de praktijk en wie tekenden de petitie eigenlijk? Om deze vraag te beantwoorden onderzoeken we de Noord-Brabantse stad Tilburg. Deze stad telde volgens de cijfers van de Volkestelling van 1879, 28.390 inwoners, waarvan 27.593 geregistreerd werden als katholiek. Hiervan mochten enkel de hoofden van de huisgezinnen tekenen. Voor het gemak rekenen we dan alleen met de mannen boven de 20 jaar, de kleine groep weduwen valt dan buiten de berekening. Voor Tilburg komen we dan op 7.516 katholieke mannen die tussen 17 juni en 30 juli de drie petities konden ondertekenen. Op 16 juni 1878 publiceerde de *Tilburgsche Courant*, een nieuwsblad dat op woensdag- en zaterdagavond verscheen, de tekst van de petitie die was opgesteld door de redactie van *De Tijd*. De Tilburgse redactie twijfelde er niet aan dat alle

katholieke huisvaders van Tilburg hun handtekening zouden plaatsen onder de petitie. De oproep was duidelijk: "Slaat de handen ineen en tekent allen zonder onderscheid het adres: hierdoor zult gij een schitterend bewijs geven én van uw godsdienstzin én van uw ware liefde tot uw kinderen, wier tijdelijk en eeuwig geluk gij immers uitsluitend beoogt!" De redactie beloofde in het eerstvolgende nummer bekend te maken hoe en waar de ondertekening van het adres werd georganiseerd. Toen de petitietekst echter op zaterdagavond bekend werd, ontstond er heel wat opwinding in de stad rond de petitie. Al op zondag startten enkele 'achtbare' mannen uit de stad met organisatie van de plaatselijke petitie. In die week doorkruisten enkele burgers de stad met zeven lijsten waarop de namen konden worden ingevuld. Op 20 juni waren er al ruim 3000 handtekeningen verzameld. Degenen die niet in de gelegenheid waren geweest om de petitie te ondertekenen, konden dit doen op het bureau van de redactie, waar de achtste lijst ter tekening lag. Uiteindelijk werden er in Tilburg 3154 handtekeningen opgehaald, ongeveer 42 procent van de mannelijke katholieke bevolking.

Nadat de Tweede Kamer de Onderwijswet aannam, vervolgden de Tilburgers hun actie op 21 juli met hun petitie aan de Eerste Kamer en de koning. Met eenzelfde geestdrift werden de handtekeningen opgehaald, op 28 juli stond de teller op 3108 namen. Voor wie nog geen gelegenheid had gehad om te tekenen was er nu ook de mogelijkheid om bij boekhandelaar W. Bergmans te tekenen. Uiteindelijk tekende precies de helft van de volwassen katholieke mannen in Tilburg, 3826 in totaal. De *Tilburgsche Courant* sprak haar trots uit over dit aantal, want de aantallen van Tilburg behoorden tot de top van de gemeentes.

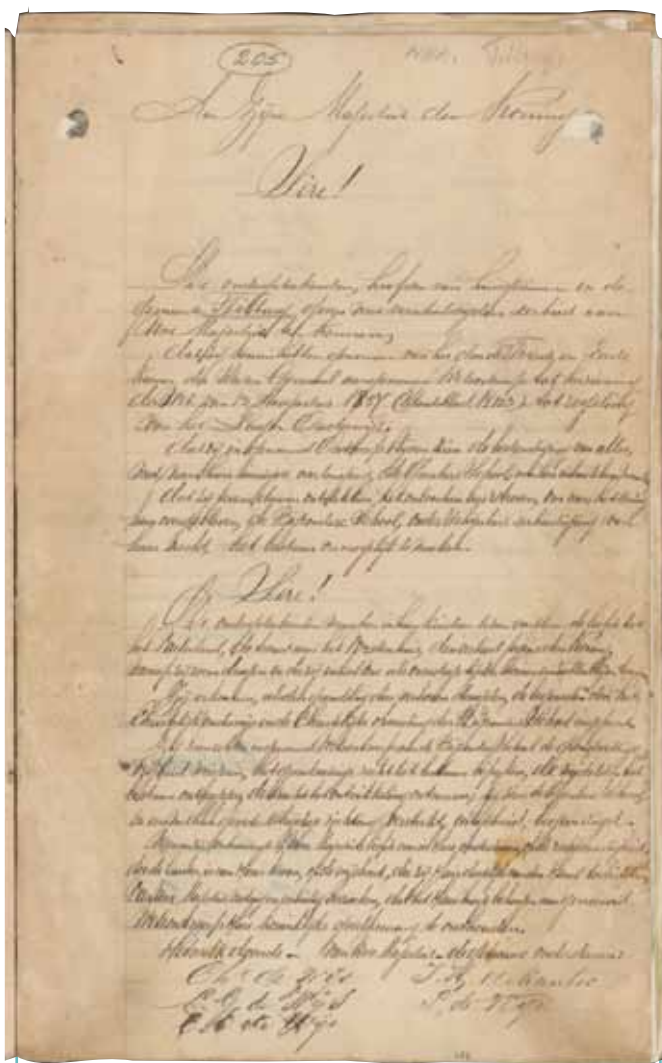

Koning Willem III in 1856 geportretteerd door Nicolaas Pieneman (Bron: Wikimedia Commons)

De mensen achter de handtekeningen

Het is bijzonder interessant om te weten te komen wie de ondertekenaars van de petities waren. In een groot onderzoeksproject van historici aan de Vrije Universiteit in Amsterdam en de Radboud

De eerste pagina van de Tilburgse petitie aan koning Willem III met daarop de petitietekst en de eerste handtekeningen van vooraanstaande burgers uit Tilburg. (Bron: Project Volkspetitionnement 1878. Collectie: Nationaal Archief)

Universiteit in Nijmegen worden de namenlijsten gedigitaliseerd. Deze database biedt de mogelijkheid om de namen systematisch te onderzoeken. Voor Tilburg is bijvoorbeeld een adresboek uit 1879 beschikbaar, waarin een schat aan informatie over de sociale achtergronden van inwoners staat. Bovenaan de lijsten staan de namen van de elite. Christiaan de Wijs (1818-1878), president van de Sociëteit Amicitia en lid van de Tilburgse gemeenteraad tekende de lijst als eerste. Daaronder zijn zoon, Louis de Wijs (1846-1914), die in de firma Wed. G. Pollet & Louis de Wijs kleding produceerde en verkocht. Zijn broer Constantinus Andreas de Wijs (1848-1918), die met zijn vader Christiaan, moeder en andere broer de familie-fabriek in de textielindustrie bestuurde, tekende als derde.

Uit de religieuze elite komt bijvoorbeeld de naam van H.A. van Dooren voor op de lijst. Hij was pastoor van de H. Antonius parochie in de Tilburgse wijk Korvel. Ook ondertekenden Leo Swagemakers, directeur van het zangkoor van de parochie H. Jozef en zijn naamgenoot W.J. Swagemakers, penningmeester van de Parochie H. Dionysius. Daarnaast tekenden ook leden van de Gemeenteraad de lijsten, zoals Vincent Boogaars, W.T. Cools, A. Pollet en F.L. van Spaendonck. W.P.A. Mutsaert noteerde achter zijn naam dat hij lid der Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant was. Hij was eveneens voorzitter van de Katholieke Kiezers-Vereeniging Noord-Brabant.

Naast de elite worden de lijsten in meerderheid bevolkt met mensen van allerlei sociale achtergronden: herbergiers, landbouwers, vleeshouwers en schoenmakers staan tussen directeurs van firma's, kooplieden en fabrikanten. Het lijkt er dus op het eerste gezicht op dat alle lagen van de bevolking van Tilburg ondertekenden, die al-

Digitaliseringsproject Volkspetitionnement 1878

In het onderzoeksproject Volkspetitionnement 1878 worden de lijsten met in totaal 460.000 handtekeningen gedigitaliseerd. In de loop van 2018 zijn deze toegankelijk via www.vp1878.nl. Op deze website zijn inmiddels wel de protestantse handtekeningen te raadplegen en het invoeren van het katholieke deel is nog steeds in volle gang. Doelstelling is om alle handtekeningen dit voorjaar te hebben ingevoerd. Daar kunnen wij uw hulp goed bij gebruiken. Heeft u interesse om een bijdrage te leveren? U vindt ons digitaliseringsproject op www.velehanden.nl.

len meer of minder ervaring hadden met het politieke bedrijf. We vinden bijvoorbeeld burgers met stemrecht voor de gemeenteraad en het parlement, terwijl ook burgers die geen stemrecht

hadden meetekenden. Nader onderzoek naar deze groep is vereist om een beter beeld te kunnen krijgen.

Verkoopster Riet Verhoeven in het interieur van boekhandel Bergmans. Hier konden Tilburgers in 1878 ook de petitie ondertekenen. (Collectie: Regionaal Archief Tilburg. Familiealbum Verhoeven, fotograaf onbekend)

Conclusie: het katholieke aandeel

Het Volkspetitionnement van 1878 wordt in de geschiedschrijving gezien als een belangrijk moment in de ontwikkeling van de Nederlandse verzuiling. Recent hebben historici echter betoogd dat dit beeld achterhaald is en de complexiteit van de geschiedenis geen recht doet. Deze *case study* wijst inderdaad in die richting. Protestants en katholiek Nederland trokken in 1878 juist samen op om te protesteren tegen de voorgenomen wijziging van de onderwijswetgeving. Er werden weliswaar twee aparte petitieën georganiseerd, toch zien we voortdurend dat protestantse en katholieke organisatoren elkaar in de gaten houden en ideeën van elkaar overnemen. Dit artikel is een eerste aanzet tot een herwaardering van de katholieke rol in de petitiebeweging. Tot voor kort werd aangenomen dat de katholieken slechts een zwakke spiegeling van de protestantse petitie waren. Dieper onderzoek laat echter zien dat katholiek Nederland zelfs driemaal een grootschalige

petitiebeweging op gang kon brengen. Meer onderzoek naar deze boeiende zomer vol protest is nodig, gebaseerd op de beschikbaarheid van de namen in een digitale database. ■

Bronnen

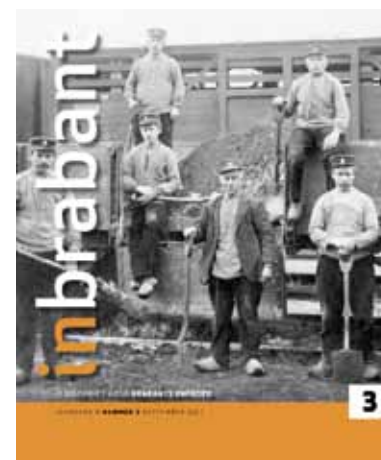
- Kranten zijn alle ingezien via de digitale database www.delpher.nl
- N.M. Feringa, *Gedenkboek betreffende het Volkspetitionnement* (Amsterdam 1878)
- John Exalto, *Van wie is het kind? Twee eeuwen onderwijsvrijheid in Nederland* (Amsterdam 2017)
- Maartje Janse, 'Omstreden petitieën. Het petitionnement en het probleem van politieke legitimiteit, 1828-1878' in: *Het volk spreekt. Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* (Nijmegen: Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, 2017)

interesse?

In Brabant toont u het Brabantse erfgoed in al zijn rijkdom én rijkheid. Vier keer per jaar, volledig in kleur en op een wijze die beeldenpracht koppelt aan inhoudelijke verdieping.

Bent u nieuwsgierig naar meer *In Brabant*?

Vul dan snel onderstaande bon in.

Ja, ik neem tot wederopzegging een abonnement op *In Brabant* en betaal na ontvangst van de factuur

☐ € 22,50 voor een jaargang van vier nummers

☐ € 20,- voor een jaargang van vier nummers, want ik ben lid van de volgende bij Brabants Heem aangesloten heemkundekring:

Abonnementen kunnen ingaan op ieder moment. Berekening geschiedt per kalenderjaar. Een abonnement wordt na het eerste kalenderjaar stilzwijgend omgezet in een abonnement voor onbepaalde tijd. De opzegtermijn is twee maanden.

Wilt u een abonnement cadeau geven? Neem dan contact op met Erfgoed Brabant. Bel 073 - 615 62 62 of kijk op www.erfgoedbrabant.nl voor meer informatie.

Stuur deze bon (of een kopie ervan) in een envelop naar Erfgoed Brabant, antwoordnummer 10032, 5200 VB 's-Hertogenbosch, o.v.v. Tijdschrift *In Brabant* (een postzegel is niet nodig)

Naam

Adres

Postcode en woonplaats

Telefoon

E-mailadres

Handtekening